

Др Зоран Крстић,
ванредни професор
Универзитет у Београду –
Православни богословски факултет
zorank62@gmail.com

Права ктитора као изазов црквеном поретку

Abstract. Поред несумњивог и никада спорног значаја ктиторства за живот Цркве аутор говори о „тамној“ страни ктиторског права. Тражећи потврде и примере у предању свештених канона аутор показује како она могу да буду реметилачки фактор добром црквеном поретку. Проблем се у раду разматра на три нивоа, кроз канонски статус клирика, кроз врсту богослужења у ктиторским црквама и кроз право својине над ктиторским здањем.

Key words: ктиторско право, црквени поредак, канонски статус, кућне цркве, својина

Саградити сопственим средствима цркву, манастир или било које здање намењено црквеној употреби је чин који се одувек високо вредновао у свести хришћана. Ктитори су остали упамћени и истицани као пример бриге и старања о потребама и развоју црквеног живота. Таква је могућност у историји, *de facto* настала са владавином равноапостолног светог цара Константина и кроз цео средњи век до дана данашњег, имућнији хришћани су обилато користили ту могућност подижући своја ктиторска здања широм хришћанског света и Истока и Запада а на радост и корист генерација и генерација хришћана. Из разлога толике раширености формирала се и посебна област црквеног права коју називамо ктиторским, основатељским или патронатским правом¹. Та област регулише специфична права и обавезе ктитора које настају и проистичу из његовог богољубивог чина.

Међутим, и поред неподељених и апсолутно заслужених хвалоспева којима величамо ктиторе, постоји и малопомињана „тамна“ страна ктиторског права која, свакако, не угрожава значај ктиторских дела али која у појединим случајевима представља изазов добром црквеном поретку. Другим речима, жеље ктитора и ктиторска права која су они извучили из свог статуса нису увек била усаглашена са еклисиологијом а да при том

¹ Види Димшо Перић, *Црквено право*, Београд 1999., стр. 175

надлежни епископи нису, због значаја ктитора, били у стању да ту ситуацију спрече или исправе.

Трагове те „тамне“ стране ктиторског права ћу покушати да пронађем у предању свештених канона Цркве са освртом на мишљења наших каноничара из новијег периода а посебно епископа далматинског Никодима (Милаша) и Сергија Тројицког. Проблеме који су се током историје појављивали можемо разврстати у три групе и ја ћу их тако у наставку анализирати.

Прва група проблема се тиче канонског статуса клирика који служе у ктиторским црквама.

Друга група је везана за врсту богослужења које се у тим црквама савршавају.

Трећа група се односи на право својине, односно власништва над здањем које је намењено црквеним потребама.

1. Канонски статус клирика

Проблеми са којима се Црква сусретала нису исти у прошлости и садашњости. Са многим од њих Црква се успешно изборила и они данас не постоје сем као изузетак који се, обично, брзо и ефикасно решава. Један од тих превазиђених проблема је проблем канонског статуса клирика, односно припадност клирика одређеној епископији. У предању свештених канона срећемо неубичајено велики број канона како апостолских тако и канона васељенских и помесних сабора који покушавају да успоставе ред у клиру при чему се то односи на све степене клира – од епископа до чтеца. Ова се недисциплина директно огледала у самовољном напуштању места службовања и преласка у другу епархију, а индиректно у постојању такозваних „акефалих“, „безглавих“ клирика, односно клирика који нису били потчињени ни једном епископу, а што и поред свих напора Црква није успевала вековима да спречи. А да је Она то покушавала сведочи нам управо тако велики број истоветних или сличних канона у периоду од 4. до 9. века који покушавају да стану на пут тој лошој пракси која је постојала и која се појачавала за време и после појединих бурних друштвених периода.

За нашу тему је интересантан овај други, индиректни вид поменутог проблема. 8. канон 4. Васељенског сабора из 451. године говори о томе да клирици сиротилишта или манастира и мартирја буду под епископом у сваком граду „сходно предању Светих

Отаца“ како сам канон каже и да не смеју „дрско“ напуштати свога епископа². Валсамон (12. век) у тумачењу овог канона примећује „да ни ктитори таквих установа немају права да од њих основане и издржаване црквене задужбине издвајају испод канонске власти надлежног епископа“³. Сама Валсамонова примедба нам говори да је таквих случајева или, макар, покушаја, било а што можемо реконструисати на следећи начин: имућни и друштвено угледни хришћани су подижући своје задужбине, било које врсте, желели да имају „своје“ клирике који би, по могућству, били изузети од епископове власти и у том смислу би они били „акефали“. Дobar црквени поредак то никако није могао допустити. И данас се као једно од права ктитора наводи да он може епископу да предложи игумана за манастир или свештеника за храм који је подигао⁴, с тим што је ова могућност много блажа варијанта претходног случаја.

Као својеврсни закључак овог дела наше анализе о статусу клирика и као временски последњи канон који се налази у корпусу свештених канона опште обавезних за све аутокефалне православне Цркве наводим у целини 12. канон Прводругог цариградског помесног сабора из 861. године из времена патријарха Фотија који каже следеће:

Пошто Свети и Васељенски Шести Сабор (31. и 59) подвргава свргнућу оне клирике који врше службу или крштавају у богомољи које су унутар неке куће, без сагласности епископа, и ми то исто потврђујемо. Јер када Света Црква право управља и заступа реч Истине и очувава и научава часноме живљењу, било би непристојно и непобожно допустити онима који живе невоспитано и неуредно, и увлаче се у куће, да руше њен (Цркве) благопоредак и испуњују је многим немирима и саблазнима. Зато сада Свештени и Богопомагани овај Сабор, сагласан са Светим и Васељенским Шестим Сабором одреди: да буду одређивани они који ће литургисати у богомољама које су у некој кући, а одређивање њих вршиће месни епископ. А ако се неки мимо ових дрзну, без сагласности епископа, да улазе у куће и дотакну се Службе, нека се свргну; а који узимају удела у њиховом општењу нека подлегну одлучењу.⁵

² „Клирици сиротилишта и манастира и мартрија нека буду под влашћу епископа у свакоме граду, сходно предању Светих Отаца; и нека дрско не напуштају свога епископа. А који се дрзну да на било који начин извршу ову одредбу и не потчињавају се своме епископу, ако су клирици, нека подлегну канонским епитимијама; а ако су монаси или лаици нека буду одлучени.“ *Свештени канони Цркве*, превод еп. Атанасије (Јевтић), Београд 2005., стр. 108-109

³ Цитирано према фус ноти у *Свештени канони Цркве*, превод еп. Атанасије (Јевтић), Београд 2005., стр. 109

⁴ Види Димшо Перић, *Црквено право*, Београд 1999., стр. 176

⁵ *Свештени канони Цркве*, превод еп. Атанасије (Јевтић), Београд 2005., стр. 406-407

2. Врста богослужења

Следећи проблем који може угрозити добар црквени поредак је питање шта су и које службе савршавали клирици у приватним богомољама. Овде треба имати у виду да поједини ктитори нису подизали само манастире или парохијске цркве које су улазиле у канонски поредак одређене епископије већ су подизали, да их тако назовемо, приватне богомоље на својим имањима или у кућама а у којима се свакако одвијао богослужбени живот. 10. канон Седмог васељенског сабора из 787. године почиње следећом реченицом „пошто неки клирици, презирући канонску уредбу, напуштају своју парохију и одбегавају у другу парохију, а највише у овом Богочуваном и Царском Граду, и настањују се код световних начелника и у њиховим богомољама чине Литургије, такве, без дозволе њиховог и Цариградског епископа не треба примати ни у какву кућу или Цркву“⁶. Као што видимо канон недвосмислено помиње богомоље световних начелника и богослужбени живот који се у њима одвијао. Оно што се може приметити и у овом и у претходно цитираном канону Прводругог сабора и у још неким о којима ће бити речи у наставку, је то да се акценат ставља на знање и благослов епископа што представља покушај да се разреши проблем статуса клирика у приватним богомољама али не и на богослужбену праксу у њима. Питање које би се могло поставити је - да ли се у њима савршавала и Света евхаристија и обављана крштења?

У само неколико речи да подсетим на овај, усудио бих се да кажем, суштински еклисиолошки проблем у вези са ктиторским црквама. Уколико оне нису укључене у канонски и богослужбени поредак једне епископије као манастири или парохијске цркве онда се оне с правом могу назвати приватнима не само по питању власништва већ и по питању служби које се у њима савршавају. Сабрања која се у њима дешавају су у суштини приватна и у супротности су са основном карактеристиком црквених сабрања која су сабрања свих на једно место (*ἐπί τῷ αὐτῷ*). Ово се, пре свега, односи на евхаристију као и на све Свете тајне које су у нераскидивој вези са њом, па чак и кад се служе одвојено, као што је то данас случај. У нашој проблематици се то најчешће односи на крштења и евентуално, венчања. Власници приватних богомоља су, без сумње, желели да се у њиховим црквама служе литургије и обављају крштења и венчања чланова породице.

⁶ *Свештени канони Цркве*, стр. 212-213

58. канон Лаодикијског помесног сабора каже да принос, односно Свету Евхаристију не треба савршавати у кућама⁷. Епископ Атанасије (Јевтић) сматра да овај канон забрањује савршавање евхаристије по кућама јер су у време Лаодикијског сабора (друга половина 4. века) већ постојали храмови, тако да епископ Атанасије овај канон не доводи у везу са приватним богомољама⁸. За разлику од њега епископ Никодим (Милаш) то чини у тумачењу 31. канона Трулског, Петошестог васељенског сабора сматрајући да овај 31. канон допушта изузетак од, за њега, недвосмисленог и изричитог 58. канона Лаодикијског сабора.

Међутим, поред до сада изнесеног, за нашу проблематику су најзанимљивија два, 31. и 59. канон, Трулског, Петошестог васељенског сабора из 691. године јер се директно односе како на врсту службе тако и на статус клирика у приватним богомољама.

31. канон каже следеће:

„Клирици који служе Литургију (или крштавају) у богомољама што се налазе по кућама, одређујемо да то чине са одобрењем месног епископа; према томе, који клирик не буде ово тако држао, нека буде свргнут“⁹.

На први поглед нам овај канон разрешава целокупну проблематику. У њему видимо да су се у тим богомољама служиле литургије и обављала крштења а предуслов је био решење статуса клирика.

59. канон истог Сабора, међутим, каже:

Никако да се не обавља крштење у богомољи која се у некој кући налази, него који желе да се удостоје пречистога просветљења (крштења) нека приступају Католичанским (Саборним) Црквама и ту нека примају тај дар. Који се пак ухвати да не држи ово од нас одређено, ако је клирик, нека се свргне; а ако је лаик, нека буде одлучен“¹⁰

Пошто се ради о канонима истог Сабора с правом се поставља питање шта је Сабор одлучио: да се могу или не могу обављати крштења у приватним богомољама.

Николај Афанасјев предлаже реконструкцију ових различитих одлука на следећи начин: када се пред Оце Сабора поставило питање разрешења проблема канонског статуса

⁷ „Не треба Принос (Св. Евхаристију) у кућама свршавати од стране епископа или презвитера.“, *Свештени канони Цркве*, превод еп. Атанасије (Јевтић), Београд 2005., стр. 299

⁸ Види *Свештени канони Цркве*, превод еп. Атанасије (Јевтић), Београд 2005., фус нота стр. 299

⁹ *Свештени канони Цркве*, превод еп. Атанасије (Јевтић), Београд 2005., стр. 157

¹⁰ Исто, стр. 172

клирика они су одлучили као у 31. канону. Када се пред њих поставило питање врсте богослужења они су одлучили као у 59. канону Сабора¹¹.

Не знам да ли се можемо у потпуности сложити са Афанасјевим јер је питање више него сложено али је сигурно да се даља црквена пракса ослонила готово искључиво на 31. канон одређујући да је у оваквим случајевима кључно питање статуса клирика и благослова надлежног епископа а не врсте службе чиме су широм отворена врата приватизацији Светих Тајни. То ће питање поново поставити тек еклесиологија друге половине 20. века и надаље. Афанасјев такође сматра да се питање врсте службе и проблем њене приватности а не саборности, последњи пут помиње у 59. канону који, по његовом мишљењу, представља крај покушаја Цркве да Свете Тајне сачува од приватизације¹². Већ цитирани, временски каснији канони, 7. Васељенског сабора и Прводругог помесног сабора не помињу више ову проблематику. Следећи и завршни корак у приватизацији крштења је, да подсетимо, могућност његовог обављања у домовима. Епископ Атанасије у коментару на 59. канон износи мишљење да богомоље по приватним кућама није добро имати и да у њима не треба савршавати Свете Тајне нити приватне богомоље треба да буду освећене од стране епископа (што је пракса коју још Валсамон помиње у 12. веку)¹³.

3. Питање својине

Једини каноничар у новијем периоду наше црквене историје који у оквиру ктиторских права говори о проблему својине над имовином је Сергије Троицки. Он дефинише ктиторско право као „скуп права и обавеза који припада власнику имовине, намењене користи Цркве“¹⁴.

У том смислу он сматра да ктиторско право као појам, има само историјски и теоретски значај а да у пракси оно више не постоји јер према одлуци Светог архијерејског сабора бр. 49 из 1934. године то право је изричито укинато реченицом: „... црквена имовина у Српској православној цркви не може бити својина и приватних лица. Ктитори, обзиром на даровану имовину, могу имати само извесне повластице у вези с њиховим

¹¹ Николај Афанасјев, *Ступање у Цркву*, Вршац 2002., стр. 68 и даље

¹² Исто, стр. 70

¹³ *Свештени канони Цркве*, превод еп. Атанасије (Јевтић), Београд 2005., у фус ноти стр. 172

¹⁴ Сегије Троицки, *Ктиторско право у Византији и у Немањинској Србији*, Српска краљевска академија, Глас CLXVIII, Београд 1935., стр. 3

даровањем...“¹⁵. Троицки сматра да је „приватна својина основно језгро ктиторског права“¹⁶.

Остали наши каноничари на челу са епископом Никодимом (Милашем) говоре о ктиторском праву као о скупу права и обавеза који припадају одређеној личности без обзира на то ко је титулар имовине коју су та лица даровала Цркви.

Размотримо сада, какав закључак о овом проблему можемо извући на основу предања свештених канона. Из већ цитираних канона који говоре о приватним богомољама може се, индиректно, закључити да су оне остајале својина власника куће или имања на коме су подигнуте. У тим случајевима Црква је водила рачуна само о канонском статусу клирика који су у њима служили и делимично и колико је могла, о врсти богослужења уз, од стране Валсамона поменути праксу, да епископ такве богомоље не освећује. И ту је крај онога што је Црква могла и желела да учини у погледу ових богомоља.

Постојале су, међутим и друге ситуације када је ктитор даровао Цркви своју имовину, уступао јој, дакле, право својине и ту је ситуација била сасвим другачија. Та је имовина постајала црквена и самим тим даље неотуђива и под пуном управом Цркве. Како то даља историја све до данашњих дана показује, укључујући и поменути Саборску одлуку из 1934. године ово је, по мом скромном мишљењу, за Цркву правило. Приватне богомоље се само толеришу у нади да ће и оне једног дана ући у пуни канонски поредак одређене епархије. Многе су средњовековне задужбине подигнуте као приватне богомоље да би данас њихов, како канонски тако и својински статус био беспрекоран и недвосмислен.

Као потврду и основу за овакав став наводим у целости 1.канон Прводругог цариградског сабора из 861. године:

Ствар тако поштована и часна и коју су Блажени и Преподобни Оци наши давно прекрасно смислили – оснивање Манастира – данас се види да се рђаво чини. Јер неки, дајући име Манастира својим имањима и поседима и обећавајући да их Богу посвећују, углавном те посвећене (дароване поседе) себи приписују, те смислише вешто да Богу само наслов посвете. Јер се не стиде да, и после даривања присвајају власт себи коју да имају претходно, нису били спречавани. И толико се овој ствари приспојила изопаченост, да они исти који дароваше, виде се да продају много шта

¹⁵ Исто, стр. 3

¹⁶ Исто, стр. 3

што су даровали, izazivaјући уједно и чуђење и мржњу код посматрача. И не само што такви немају раскајања за то што присвајају себи власт над оним што је једном Богу принесено, него исту без бојазни и другима предају. Зато, дакле, Свети Сабор одреди: да нико не сме основати Манастир без знања и воље (месног) епископа. А када он пристане и дозволи и кад изврши потребну молитву како су у старини Оци богољубиво узаконили, нека се гради Манастир; а сам Манастир и све што му припада да се упише у пописну књигу и положи у епископском архиву; немајући дародавац уопште дозволу, без знања епископова, поставити за игумана себе или другога уместо себе. Јер ако неко, за оно што човеку поклања, не може више бити господар тога, како ће се моћи допустити ономе који Богу нешто посвети и принесе, да себи присваја господарење над тиме?¹⁷

Потпуно је, дакле, јасна жеља и тенденција Цркве да управља и располаже оним што је Богу посвећено и принесено.

Закључујући, желео бих да поновим став из увода ове кратке анализе сложеног питања канонског права како у прошлости тако и данас, да ми није била намера да на било који начин оспорим сам чин даривања нечега Богу, „ствар тако поштовану и часну“ како читамо у горе поменутом канону већ да укажем на постојање или могуће постојање сенке и „тамне стране“ ктиторског права која може да наруши добар црквени поредак а о коме епископи, пре свих, морају да воде рачуна.

¹⁷ *Свештени канони Цркве*, превод еп. Атанасије (Јевтић), Београд 2005., стр. 398-399